

Pilnamečio veiksnus asmens rūpyba Lietuvoje: ar nacionalinė teisė atitinka tarptautinius Lietuvos įsipareigojimus?

Kornelija Krutulytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6175
El. paštas kornelija.krutulyte@tf.vu.lt

Rasa Genienė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Sociologijos ir socialinio darbo instituto asistentė
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 266 7609
El. paštas rasaralyte@gmail.com

Guardianship of an Adult of Legal Capacity in Lithuania: Does National Law Comply with Lithuania's International Obligations?

Kornelija Krutulytė

(Vilnius University (Lithuania))

Rasa Genienė

(Vilnius University (Lithuania))

Summary. The article deals with Article 509 of the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania on guardianship of a person with capacity. Article 509 of the CPC is compared with the possible alternatives to the limitation of legal capacity currently available in the Lithuanian legal system. The guardianship of a person with legal capacity is examined in the context of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Article 509 of the CPC is compared with other possible alternatives to the limitation of legal capacity. A brief overview of the types of limitation of legal capacity in Lithuania is given with the current legal regulation of incapacity in the German Federation.

Keywords: legal capacity, guardianship, care, guardianship, incapacity, limitation of legal capacity, United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

Pilnamečio veiksnus asmens rūpyba Lietuvoje: ar nacionalinė teisė atitinka tarptautinius Lietuvos įsipareigojimus?

Kornelija Krutulytė

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

Rasa Genienė

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 509 straipsnis, reglamentuojantis veiksnus asmens rūpybą. CPK 509 straipsnis lyginamas su šiuo metu Lietuvos teisinėje sistemoje esančiomis veiksnų ribojimo galimomis alternatyvomis. Veiksnus asmens rūpybą nagrinėjama Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos kontekste. CPK 509 straipsnis lyginamas su kitomis galimomis veiksnų ribojimo alternatyvomis. Trumpai apžvelgiamos Lietuvos veiksnų ribojimo rūšys su šiuo metu Vokietijos Federacijoje galiojančiu neveiksnų teisiniu reguliavimu.

Pagrindiniai žodžiai: veiksnas, rūpyba, globa, neveiksnas, veiksnų ribojimas, Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija.

Įvadas

Temos aktualumas: Lietuva, 2010 m. ratifikuodama Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvenciją ir jos Fakultatyvius protokolus (toliau – Konvencija), įsipareigojo imtis priemonių žmonių su negalia teisėms įgyvendinti. Konvencijos 12 straipsnyje „Lygybė prieš įstatymą“ įtvirtinta, kad žmonės su negalia: 1) visais atvejais turi būti laikomi teisės subjektais; 2) turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse. Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių komitetas Lietuvai rekomendavo (2016 m.)¹ panaikinti diskriminacinius įstatymus, atsisakyti tokios politikos ir praktikos, kuri leidžia riboti žmonių su negalia teisinį veiksnumą, ir pakeisti tvarką priimant sprendimą už kitą asmenį (teikiant pagalbą priimant sprendimus). Lietuvos Respublikos XVIII Vyriausybės programos įgyvendinimo plane, patvirtintame Vyriausybės 2021 m. kovo 10 d. nutarimu Nr. 155 3.2., įsipareigojama organizuoti viešąsias konsultacijas su visuomene dėl galimai veiksmingiausių priemonių, parengti Civilinio kodekso (toliau – CK) ir kitų susijusių teisės aktų pakeitimų projektus, kuriais būtų keičiamas esamas veiksnų ribojimo modelis. Šios konsultacijos vyko 2023 m. balandžio gegužės mėnesiais. Jų metu Socialinės apsaugos ir darbo ministerija informavo, kad veiksnų ribojimo sistemos reforma turėtų būti įgyvendinta iki 2029 metų. Per konsultacijas buvo aptartas ir Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 509 straipsnis, jo galimi trūkumai bei perspektyvos reformos kontekste.

Mokslinės problemos ištirimo lygis. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos iniciatyva veiksnų ribojimo alternatyvų paieškai buvo suburta darbo grupė iš skirtingų ministerijų ir nevyriausybinių organizacijų atstovų, tačiau į ją neįtraukta akademinės bendruomenės atstovų. Taip galėjo įvykti todėl, kad Lietuvoje atsisakymas riboti veiksnumą suvokiamas ne kaip mokslinė problema, o kaip teisingumo ir socialinės politikos užduotis, kurią reikia įvykdyti. Tuo tarpu ne vienoje užsienio šalyje (Airijoje, Didžiojoje Britanijoje, Skandinavijos valstybėse) įgyvendinant teisinio veiksnų reformą rengiamos mokslinės diskusijos ir vykdomi akademiniai tyrimai (Lewis, 2011, p. 700–714; Flynn ir ArsteinKerslake, 2014, p. 124–143; Series, 2015, p. 80–91; Glen, 2012, p. 93 ir kt.). Lietuvoje praktiškai nėra atlikta tyrimų, kurie analizuotų skirtingų sistemų priklausomybę ir kompleksiskumą veiksnų ribojimo srityje. Vienintelis Vilniaus universiteto mokslininkų sociologinis tyrimas „Veiksnų apribojimo alternatyvų modelis bei jo įgyvendinimui reikalingo veiksmų plano parengimas“² (Neįgaliųjų

¹ Šiuo metu naujesnių rekomendacijų Lietuvai nėra. Naujausios rekomendacijos turėtų būti pateiktos 2025 m.

reikalų departamentas, 2022, p. 88) atskleidė disbalansą tarp skirtingų sistemų, susijusių su asmens veiksnio reguliavimu.

Tyrimo išvadose konstatuojamas skirtingas ministerijų įsitraukimas, motyvacijos, lygiavertės atsakomybės, bendradarbiavimo ir kokybės trūkumas. Teisinių bendruomenėje per pastaruosius 5 metus šia tema apskritai nebuvo atlikta jokio mokslinio tyrimo. Pavienius jos aspektus daugiau tiria socialinio darbo mokslininkai. Kadangi yra planuojama teisinio veiksnio reforma ir reikia numatyti veiksnio ribojimo alternatyvas, kyla reikmė aptarti CPK 509 straipsnį kaip galimą vieną iš alternatyvų kitiems veiksnio ribojimo institutams.

Darbo tikslai ir uždaviniai. Šio darbo tikslas – išanalizuoti ir įvertinti CPK 509 straipsnio galimus trūkumus ir perspektyvas teisinio veiksnio ribojimo reformos kontekste. Siekiant šio tikslo, keliami tokie uždaviniai:

1. Išsiaiškinti CPK 509 straipsnio tikslą ir problematiką.
2. Įvertinti, kaip CPK 509 straipsnis atitinka Konvencijos 12 straipsnį, ir jį palyginti su kitais galimais alternatyviais CK ir CPK institutais.

Darbo objektas. Tyrimo objektas – CPK 509 straipsnis ir jo taikymas Lietuvoje. Tyrimo metu naudoti šie metodai:

1. Lingvistinis metodas. Jis pasitelktas siekiant išsiaiškinti sąvokas, suprasti jų gramatinę reikšmę. Metodas naudotas norint išsiaiškinti globos ir rūpybos sąvokas.
2. Lyginamasis metodas. Jis taikytas lyginant Lietuvos ir Vokietijos civilinius ir civilinio proceso kodeksus, ieškant jų panašumų bei skirtumų ir siekiant pateikti praktinių rekomendacijų dėl CPK papildymo.
3. Sisteminis metodas. Juo siekta išsiaiškinti CPK 509 straipsnio vietą Lietuvos teisės sistemoje, jo taikymo ribas bei praktinį pritaikymą teismų praktikoje.

1. CPK 509 str. straipsnio turinio analizė

1.1. CPK 509 str. besikreipiančių subjektų rato problematika

Reikia pažymėti, kad Lietuvos civilinėje teisėje yra skiriamos net kelios veiksnio ribojimo rūšys (Mizaras *et al.*, 2002, p. 519): 1) ribotas veiksnumas tam tikroje srityje (CK 2.11 str.); 2) nepilnamečių asmenų nuo 14 iki 18 metų rūpyba (CK 2.8 str.); 3) pilnamečio veiksnus asmens rūpyba (CK 3.279 str.). Ši trečioji rūpybos rūšis ir bus aptarta šiame straipsnyje remiantis CPK 509 straipsniu.

Prieš pradėdant nagrinėti šį straipsnį plačiau, svarbu atsižvelgti ar terminai „liga“ ir „negalia“ yra tapatūs. Iki 2023 metų gruodžio 31 dienos galiojusioje Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo (Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 1991) redakcijos 2 straipsnio 9 dalyje neįgalumas buvo apibrėžiamas kaip dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas. 2024 metų sausio 1 dieną įsigaliojo nauja įstatymo redakcija. Kartu įstatymui suteiktas ir naujas pavadinimas – Asmenų su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Pagal naują formulotę, negalia yra ilgalaikis funkcinis asmens organizmo sutrikimas (asmens įgimtos ir (ar) įgytos savybės), kuris dėl aplinkos veiksnių trukdo asmeniui visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime lygiai su kitais asmenimis (Asmenų su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1991). Naujoji negalios samprata atitinka tarptautinius standartus. Štai Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje nurodoma, kad „neįgalumo sąvoka yra vis dar plėtojama ir kad neįgalumas atsiranda dėl asmenų, turinčių sveikatos sutrikimų, ir požiūrio bei aplinkos sudaromų kliūčių

sąveikos, trukdančios tokiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis“ (Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija, 2010). Navanethem Pillay, Jungtinių Tautų vyriausioji žmogaus teisių komisarė, Jungtinių Tautų Organizacijos Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro rekomendacijose žmogaus teisių stebėtojams nurodė: „[...] Konvencija ir jos Fakultatyvusis protokolas žymi esminį esamo požiūrio į neįgalumą pokytį. Konvencijoje nebekalbama apie suvokiamą asmens „nenormalumą“, kai negalia yra laikoma trūkumu ar liga. Priešingai, Konvencijoje laikomasi požiūrio, jog neįgalumas yra „visuomenės patologija“, t. y. visuomenės nesugebėjimo būti įtraukia ir atsižvelgti į individualius žmonių skirtumus pasekmė. Keistis turi visuomenė, ne neįgalusis, ir Konvencijoje pateikiamos tokio pokyčio gairės“ (Jungtinių Tautų Organizacijos Vyriausiojo žmogaus teisių...). Jungtinėse Tautose 2023 m. birželio 13–15 d. vykusioje Neįgaliųjų teisių konvencijos šalių konferencijoje buvo pabrėžiama, kad valstybės turi pereiti nuo medicininio negalios apibrėžimo prie žmogaus teisių modelių grįšto negalios suvokimo.

Nagrinėjant būtent pilnamečio veiksnus asmens rūpybos rūšį, Lietuvos teismų praktikoje² matyti tendencija, jog CK 3.279 straipsnyje ir CPK 509 straipsnyje įtvirtintas veiksnus asmens rūpintojo institutas dažniausiai naudojamas, kai asmuo dėl senatvės ir su ja susijusių ligų negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių bei pareigų ir jam reikalinga rūpintojo pagalba. Atlikto sociologinio / teisinio „VANITIS“ tyrimo duomenimis, vienas iš teisininkų atskleidė, jog CPK 509 straipsnyje įtvirtintas veiksnus asmens rūpintojo institutas dažnai naudojamas tik dėl vienos priežasties – socialinio draudimo, omenyje turima galimybė būti apdraustam valstybiniu socialiniu pensijų draudimu bei nedarbo socialiniu draudimu (Genienė, Krutulytė, 2024).

Kaip nurodyta doktrinoje, CK 3.279 straipsnio komentare, asmuo gali neturėti galimybių savarankiškai įgyvendinti savo teisių dėl sveikatos būklės (Mizaras *et al.*, 2002, p. 519). Štai byloje Nr. e2S-627-280-2022 pareiškėjas A. P. kreipėsi į teismą, kad dėl sveikatos būklės jis negali pasirūpinti savimi, negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ir atlikti pareigų ir kad jam būtina kito asmens pagalba (Panevėžio apygardos teismo 2022 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje). Kitoje byloje pareiškėja I. M. prašė nustatyti jai rūpybą, nes jos sveikatos būklė sunki, ir paskirti rūpintoja jos dukterį (Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2019 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje). Analogiškos situacijos nurodomos ir kitose bylose³. Teismų praktikoje pabrėžiama, kad „[...] tiek pagal įstatymą, tiek pagal teismų praktiką, siekiant nustatyti veiksniui asmeniui rūpybą, turi būti nustatyta ne tik tai, kad asmuo turi sveikatos sutrikimą, tačiau ir tai, kad sveikatos sutrikimas yra tokio pobūdžio ir laipsnio, jog dėl jo asmuo negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ar atlikti pareigų“ (Vilniaus apygardos teismo 2022 m. rugpjūčio 25 d. nutartis civilinėje byloje). Doktrinoje nurodyta sveikatos būklės sąlyga teismų jurisprudencijoje buvo papildyta reikalavimu, kad sveikatos būklė turi būti tokio pobūdžio ir laipsnio, jog asmeniui reikėtų pagalbos įgyvendinant savo teises ir pareigas.

Nagrinėjant CK 3.279 straipsnį ir CPK 509 straipsnį matyti jų tarpusavio suderinamumo problemų. CK 3.279 straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog dėl negalėjimo įgyvendinti globėjo pareigų gali kreiptis tiek pats asmuo, kuriam reikia pagalbos, tiek globos ir rūpybos institucija. CK komentare (Mizaras *et al.*, 2002, p. 519) detalizuojama, jog šis straipsnis taikomas tokiais atvejais, kai asmeniui yra būtina slauga arba priežiūra. Todėl globos (rūpybos) institucijos galimybė kreiptis pateisinama ne tik praktiniu būtinumu, bet ir kitų poįstatyminių teisės aktų nurodoma pareiga⁴. CPK 509 straipsnyje papildomai

² Pvz., žr. Nr. e2YT-3857-650-2021; 2YT-10330-650-2020; e2YT-8087-308/2022.

³ Pvz., žr. Nr. e2YT-3857-650-2021; 2YT-10330-650-2020; e2YT-8087-308/2022.

⁴ Pvz., socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-93 dėl socialinių paslaugų katalogo (žr. 15.4. dalį – socialinės globos, ilgalaikės socialinės globos paslaugos sudėtis), taip pat socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. vasario 20 d. įsakymas Nr. A1-46 dėl socialinės globos normų aprašo patvirtinimo (žr. 3 str. 4 d. – asmens savarankiškumo ugdymo ir socialinės integracijos principas).

nurodomas ir prokuroras, kurio atsiradimas tarp besikreipiančių subjektų gali būti pagrindžiamas būtinumu, pvz., tokiais atvejais, kai asmuo gyvena vienas ir socialinės paslaugos jam teikiamos namuose.

Taip pat keltinas klausimas, ar CPK 509 straipsnyje nurodytas subjektų ratas nėra per didelis?

Autorės nuomone, prokuroro galimybė kreiptis į teismą kvestionuotina, nes ar tokiu atveju nėra pagrindo taikyti kitus institutus? Paskatinti kreiptis globos (rūpybos) instituciją ar prokurorą gali būti keli pagrindai: 1) asmuo dėl fizinių priežasčių pats negali kreiptis; 2) asmuo negali suprasti savo veiksmų ar jų valdyti. Tačiau ar tokie įsipareigojimai neprieštarauja Lietuvos tarptautiniams įsipareigojimams? Pavyzdžiui, JTNTK? Jos 12 straipsnyje ir komentare numatoma: „[...] „protinis nepajėgumas / sutrikimas“ ir kitos diskriminacinės etiketės nėra teisėtos veiksnio atmetimo priežastys (tiek teismo, tiek teisinio atstovavimo)“. JT neįgaliųjų teisių komiteto 2016 m. rekomendacijose Lietuvai⁵ siūloma panaikinti tokius įstatymus, atsisakyti tokios politikos ir praktikos, kuri leidžia suaugusių neįgaliųjų globą ir turto priežiūrą, ir pakeisti sprendimo priėmimo už kitą asmenį pagalbos, teikiamos priimant sprendimą, tvarką⁶. Atsižvelgiant į JTNTK, tikėtina, kad vienintelis tinkamas subjektas būtų pats asmuo, kuriam reikia pagalbos, nes, kaip minėta, vien asmens negalia negali būti bet kokios formos veiksnio ribojimo pagrindas. Tokiu atveju, nurodytas CPK 509 straipsnyje besikreipiančių subjektų ratas yra per didelis.

Siekiant geriau atskleisti dėstomą problemą svarbu apžvelgti teismų jurisprudenciją. Bylose Nr. e2YT-4226-322/2023 (Šiaulių apylinkės teismo Kelmės rūmų 2023 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje) ir Nr. e2YT-5135-476/2023 (Šiaulių apylinkės teismo Raseinių rūmų 2023 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje) vienas iš pagrindinių argumentų – tai, jog asmuo turi neįgaliojo pažymėjimą, jam reikalinga slauga ir priežiūra. Kvestionuotina, ar tokie teiginiai gali būti tinkami argumentai skiriant rūpintoją. Kaip rašo autorės J. Jonutytė ir G. Šmitienė, „Nuo XIX a. pradžios gydytojus matome nuolat ir vis griežčiau apeliuojant į teisinę galią, o teisėjus – į medicininę galią.“ (Jonutytė, Šmitienė, 2020). Būtent šis medicinos ir teisės funkcijų susiaistymas ir keistas jų junginys (o ne pats medicinos ir teisės mokslas), pasak autorių, yra žalingas procesas socialine ir kultūrine prasme. Ši nereflektuojama medicinos ir teisės jungtis socialinėse ir politinėse praktikose, anot mokslininkų, atveria kelią ydingam kategorizavimui: tam tikri piliečiai imami suvokti kaip mediciniškai neteisingi, kiti – kaip mediciniškai neteisūs, o tai daugiau ar mažiau atitiktų fizinę ir psichosocialinę negalią. Kaip jau minėta, šiuo metu plėtojamas socialinis negalios modelis, kuris pasireiškia per aplinkos nepritaikomumą ir asmenų su negalia stigmatizaciją⁷. Galbūt vertinant veiksnus asmens poreikį turėti rūpintoją vertėtų atsižvelgti ne į negalią, kas yra socialinis, o ne medicininis konstruktas, o į pačią ligą ir jos sukeliamus padarinius. Šioje byloje savaime argumentu turėtų būti laikoma tai, jog asmeniui reikalinga slauga bei priežiūra, o ne faktas, kad asmuo turi asmens su negalia pažymėjimą.

Atsižvelgiant į CK komentare nurodytą CK 3.279 straipsnio tikslą (Mizaras *et al.*, 2002, p. 519), argumentavimas atitinka doktrinoje esamas nuostatas. Bet Konvencijos kontekste – ne. Konvencijos preambulės c) dalyje pabrėžiama, kad nurodytomis teisėmis ir laisvėmis gali naudotis visi asmenys be diskriminacijos. Tai reiškia, jog asmuo Konvencijos teisėmis gali naudotis turėdamas tiek teisinį neįgalumą, tiek faktinį. Tikėtina, kad teismo nutartis nepasikeistų, jei besikreipęs asmuo neturėtų neįgalumo pažymėjimo. Neįgalumas mūsų teisinėje sistemoje yra svarbus šiais aspektais: lengvatoms suteikti; išmokoms, susijusioms su negalia, gauti; o svarbiausia – tam tikroms socialinėms paslaugoms

⁵ Šiuo metu naujesnių rekomendacijų Lietuvai nėra pateikta.

⁶ Pagalba priimant sprendimus – tai socialinė paslauga, skirta asmenims, patiriantiems judėjimo, psichikos, intelekto ar elgesio sunkumų.

⁷ Stigmatizacija – tam tikros asmenų grupės išankstinis neigiamas vertinimas dėl tam tikrų tai grupei būdingų bruožų ar individualių savybių. Pavyzdžiui, dėl turimos psichosocialinės negalios, benamystės ir kt.

gauti⁸. Tam pritaria ir autorės Jurga Jonutytė bei Giedrė Šimitienė, jų teigimu, riba tarp galios ir negalios formali, reikalinga tik tam tikriems praktiniams mechanizms (kaip darbo teisė ar medicina). Lygiai taip ir žmonių su negalia „grupė“ neturi jokių kitų aiškių ribų kaip tos, kurios susiformavo medicininėms normoms (kitais tariant, šiame moksle neišvengiamiems vidurkiams ir leistiniams nuokrypams) nepastebimai susiliejus su teisinės ir ekonominės reguliacijos principais (Jonutytė, Šimitienė, 2020).

Keltas klausimas, ar remiantis Konvencija asmuo, faktiškai turintis negalią, negalėtų gauti tas pačias socialines paslaugas. Galbūt tinkamiau vertinti besikreipusio asmens poreikį gauti socialines paslaugas, o ne jo teisinį statusą (kaip nurodoma anksčiau minėtose bylose Nr. e2YT-4226-322/2023 ir Nr. e2YT-5135-476/2023)?

Tokios problemos, kurios įvardijamos minėtose bylose, yra sprendžiamos remiantis Socialinių paslaugų įstatymu, t. y. teikiant asmeniui socialines paslaugas (Socialinių paslaugų įstatymas, 2006). Šiose bylose asmenys savanoriškai kreipiasi pagalbos, todėl tikėtina, jog tai neprieštarauja Konvencijai. Tačiau, argumentuojant rūpintojo skyrimo būtinybę, akcentuotina, kokių teisių ir pareigų asmuo negali įgyvendinti, pvz.: gauti išmokų, sumokėti mokesčių ir pan.

Suvokimas, jog „negalia“ ir „liga“ teisinėje sistemoje negali būti traktuojami kaip sinonimai, padėtų geriau įgyvendinti JTNTK priimtus įsipareigojimus. „Negalia“ negali būti pagrindas, siekiant riboti asmens veiksnumą ar skirti veiksnus asmens rūpintoją, t. y. gali būti pagrindas teikti socialines paslaugas. Tuo tarpu terminas „liga“ kartu su slaugos ar priežiūros terminu galėtų būti pagrindas teisams atsižvelgti į būtinybę skirti rūpintoją. Ir tik tuo atveju, jeigu besikreipiančių subjektų ratas yra pats asmuo, kuriam reikalinga rūpyba.

Galimas ir kiek kitoks požiūrio kampas, kai CPK 509 straipsnyje ir CK 3.279 straipsnio 2 dalyje nurodytas subjektų ratas nebūtų laikomas per dideliu. Atkreiptinas dėmesys į Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnį (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1995). Kalbant apie CPK 509 straipsnyje nurodytą institutą, EŽTK nėra tiesiogiai reglamentuotas šis institutas, tačiau rūpintojo skyrimas priskiriamas ne neveiksnumo institutui, o platesniam, bet itin siauram veiksnumo normų institutui, tačiau vertinimui tokio instituto normoms visgi yra svarbūs EŽTT išaiškinimai neveiksnumo instituto kontekste. EŽTT sieja jį su viena iš pilietinių (asmeninių) teisių – teise į privataus gyvenimo neliečiamumą – kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiama jo asmeninė ir jo šeimos gyvenimas, buto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas (EŽTK 8 str. 1 d.). Atkreiptinas dėmesys į vieną iš pamatinių EŽTT bylų – EŽTT *Shtukaturov prieš Rusiją* (*Shtukaturov prieš Rusiją* [EŽTT]...). Ieškovas Shtukaturov gimė 1982 m. ir gyveno Sankt Peterburge, Rusijoje. Nuo 2002 metų pareiškėjas turėjo psichikos sutrikimų. Keletą kartų jis buvo hospitalizuotas psichiatriniam gydymui Sankt Peterburgo ligoninėje Nr. 6. Nuo 2003 metų jis įgijo neįgaliojo statusą ir gyveno su savo motina. Pareiškėjas nedirbo ir gyveno iš gaunamos neįgalumo pensijos. 2003 metų balandį Shtukaturov buvo išrašytas iš ligoninės, tačiau vėliau tą patį mėnesį jis vėl buvo paguldytas į ligoninę dėl agryvaus elgesio su motina. Per kitus mėnesius pareiškėjas buvo paguldytas į ligoninę du kartus. 2003 m. gegužę mirus pareiškėjo močiutei, jis paveldėjo jos butą Sankt Peterburge ir namą su žemės sklypu Leningrado srityje. 2004 metų balandžio mėn. jis buvo išrašytas. 2004 m. liepos mėn. Shtukaturov vėl buvo paguldytas į ligoninę, o 2004 m. rugpjūčio mėn. pareiškėjo motina pateikė pareiškimą Sankt Peterburgo Vasileostrovskio rajono teismui, prašydama atimti pareiškėjo veiksnumą. Pareiškėjui nebuvo sudaryta galimybė dalyvauti teismo posėdyje sprendžiant jo veiksnumo klausimus, nebuvo suteikta teisių galimybių apskusti teismo sprendimą, kuriuo jis buvo pripažintas neveiksnium, bei

⁸ Pvz., asmeninio asistento paslaugai gauti. Žr. socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. lapkričio 23 d. įsakymą Nr. A1-657 „Dėl asmeninio asistento paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“.

nebuvo galimybės bendrauti su savo advokatu. EŽTT (*Shtukurov prieš Rusiją* [EŽTT]...) pažymėjo, kad Rusijos teismo [...] sprendimu iš pareiškėjo buvo atimtas gebėjimas savarankiškai veikti beveik visose gyvenimo srityse: jis nebegalėjo savarankiškai parduoti ar pirkti jokio turto, dirbti, keliauti, pasirinkti gyvenamąją vietą, stoti į asociacijas, sudaryti santuoką ir pan. Net jo (pareiškėjo) laisvė nuo šiol galėjo būti apribota be jo sutikimo ir be jokios teisminės priežiūros. Apibendrinamas Teismas padarė išvadą, kad teisinio veiksnus atėmimas prilygo kišimuisi į pareiškėjo privatą gyvenimą. Spręsdamas šią bylą, Teismas nurodė, kad svarbu atkreipti dėmesį į jo anksčiau jau nagrinėtą bylą *Matter v. Slovakia* (Matter prieš Slovakiją [EŽTT]...), kurioje, sprendžiant asmens veiksnus klausimą, taip pat buvo remtasi EŽTK 8 straipsniu, apimančiu teisę į privatą asmens gyvenimą. Nors kitaip nei minėtoje byloje *Shtukurov prieš Rusiją*, šioje byloje EŽTT nenustatė Konvencijos 8 straipsnio pažeidimo². Teismas ir vėlesnėse savo bylose nagrinėdamas (ne)veiksnus klausimus vertino, ar nebuvo pažeistas EŽTT 8 straipsnis. Pavyzdžiui, šiose bylose.: *X ir Y prieš Kroatiją* (X ir Y prieš Kroatiją [EŽTT]...), *D.D. prieš Lietuvą*. (D. D. prieš Lietuvą [EŽTT]...), *V. I. prieš Moldovą* (V. I. prieš Moldovą [EŽTT]...) ir kt. Remiantis EŽTK 8 straipsnio 2 dalies išlyga, subjektų ratas nurodytas CK, kai CPK 509 straipsnyje ir CK 3.279 straipsnio 2 dalyje, nėra laikomas per plačiu.

CPK 509 straipsnyje nurodyto instituto pranašumas – teisminė kontrolė. Globos ir rūpybos bylos priskiriamos ypatingosios teisenos byloms, t. y. teisės apsaugos byloms (Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius, 2005). Tai leidžia apsaugoti asmenį, dėl kurio veiksnus kreipiamasi, nuo galimybės juo pasinaudoti, t. y. nuo nepagrįsto jo teisių ribojimo. Suprantama, kad tam tikrų kategorijų bylose kišimasis į privatą asmens gyvenimą galimai yra neišvengiamas.

Pavyzdžiui, CK XVIII skyrius. Bet vadovaujantis logine seka ir siekiant kuo mažiau pažeisti asmens privataus gyvenimo neliečiamumą, reikėtų pradėti nuo mažiausiai invazinių priemonių. Pvz., sudaryti įgaliojimą (CK 2.137 str.). Juolab kad, vadovaujantis Notariato įstatymo 28 straipsnio 2 ir 3 dalimis yra galimybė atlikti notarinius veiksmus asmens buvimo vietoje, jei dėl svarbių priežasčių (pvz., ligos) nėra galimybės to atlikti notaro (-ų) biure. Taip pat įgaliojimą, kuriam nereikia notarinio patvirtinimo, galima savarankiškai registruoti Įgaliojimų registre. Prokuroro įsikišimas gali būti reikalingas tais atvejais, kai, pvz., asmuo gyvena vienas, neturi artimųjų ir jam reikalinga pagalba. Žinoma, šioje situacijoje, jei įmanoma⁹, rekomenduotina išbandyti ne tik teisminės pagalbos priemones, bet ir kitas alternatyvas, tokias kaip socialinė pagalba priimant sprendimus¹⁰, jau minėtąjį įgaliojimą (CK 2.137 str.), pagalbos priimant sprendimus sutartį (CK 3.279¹ str.). Aiškesnis teisinis diferencijavimas ir būtinumas išbandyti alternatyvas leistų tinkamiau išnaudoti šį institutą, t. y. mažiau kištis į asmens privatą gyvenimą. Suprantama, kad visada bus atvejų, kai nėra įmanoma pritaikyti alternatyvių socialinių priemonių ir problemai spręsti lieka tik teisiniai institutai (pvz., komos atveju). Tačiau kai alternatyvios priemonės yra galimos, susiduriama su situacija, jog asmuo, norėdamas gauti tam tikras socialines paslaugas, pvz., asmeninį asistentą, privalo turėti neįgaliojo pažymėjimą (socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. lapkričio 23 d. įsakymas Nr. A1-657 „Dėl Asmeninio asistento paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“). Jei asmuo negali dėl ligos įgyvendinti savo teisių, pvz., išsiimti neįgaliojo pažymėjimo, arba to nenori (pvz., dėl galimos stig-

⁹ Yra situacijų, kai sudėtinga išspręsti asmens veiksnus problemą teisinėmis priemonėmis. Pvz., demencija. Asmuo palaipsniui praranda tam tikrus gebėjimus, bet ne visus iš karto. Todėl iš esmės nėra vienas institutas neleidžia tinkamai teikti asmeniui pagalbos. Tokiu atveju reikėtų, kad asmuo, padedantis įgyvendinti teises ir pareigas, veikti tam tikroje srityje gautų skirtingu laiku, t. y. kai parandamas gebėjimas. Su modifikavimu tokiu atveju galėtų padėti išankstinio nurodymo institutas (2.137¹ str.).

¹⁰ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija planuoja tokias paslaugas teikti nuo 2024 m. sausio 1 d. visose savivaldybėse.

matizacijos), tai tam tikros paslaugos, remiantis nustatytu reguliavimu, negali būti teikiamos, nors pagal Konvenciją jos turi būti teikiamos.

Tokiu atveju socialines paslaugas galima teikti remiantis Socialinių paslaugų įstatyme (Socialinių paslaugų įstatymas, 2006) įtvirtinta socialinės rizikos sąvoka. Įstatymo 1 straipsnio 7 dalyje numatyta: „Socialinė rizika – veiksniai ir aplinkybės, dėl kurių šeimos ar asmenys patiria ar yra pavojus jiems patirti socialinę atskirtį: suaugusių šeimos narių socialinių įgūdžių tinkamai prižiūrėti ir ugdyti nepilnamečius vaikus (įvaikius) stoka ar nebuvimas; nepilnamečių vaikų (įvaikių) visapusio fizinio, protinio, dvasinio, dorovinio vystymosi ir saugumo sąlygų šeimoje neužtikrinimas; nuo nusikalstamos veikos nukentėjusių asmenų patirta žala; įsitraukimas ar polinkis įsitraukti į nusikalstamas veikas; piktnaudžiavimas alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis medžiagomis; priklausomybė nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių medžiagų, azartinių žaidimų; elgetavimas, valkatavimas, benamystė; motyvacijos dalyvauti darbo rinkoje stoka ar nebuvimas“. Tačiau vien šio apibrėžimo nepakanka.

Štai, jei asmuo su Dauno sindromu, neįgijęs teisinio neįgalumo, norėdamas gauti asmeninį asistentą, negalės to padaryti. Poreikį šiai socialinei paslaugai jis turi ir jam negali būti indukuojama jokia socialinė rizika, todėl socialinė paslauga jam nebus suteikta. Kaip nurodyta Jungtinių Tautų Organizacijos Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro rekomendacijose žmogaus teisių stebėtojams¹¹, „negalia“ yra socialinis konstruktas. Todėl toks reglamentavimas iš esmės prieštarauja Konvencijai.

Kitas pavyzdys. Socialinės paslaugos „pagalbos priimant sprendimus“ pagalbininko statusas nėra apibrėžtas jokių teisiniu reglamentavimu¹², todėl pagalbininkas negali atstovauti asmeniui santykiuose su trečiaisiais asmenimis¹⁴. Pavyzdžiui, kas nutiktų tuo atveju, jei asmeniui reikalinga pagalba teisme, nes asmuo komunikuoja neverbaliai? Ar toks asmuo galėtų dalyvauti bylą svarstant neviešai? Pagalbininkas negali būti byloje dalyvaujantis asmuo (CPK 37 str. 1 d.), nes nėra suinteresuotas bylos baigtimi. Viena iš galimybių dalyvauti teismo procese – tapti asmens kuratoriumi (CPK 39 str. 2 d.). Svarstytinas ir įstatyminio atstovo statusas (CPK 54 str.), bet tam pagalbininko vaidmuo turi būti apibrėžtas įstatymu. Tokiu atveju vien socialinio darbuotojo pagalba nėra pakankama, reikia, kad dalyvautų prokuroras.

Kaip minėta anksčiau, tokią situaciją lemia Lietuvos teisinės sistemos orientacija į asmens globą / rūpybą, o ne į pagalbą įgyvendinant to asmens teises ir pareigas. Pastaruoju atveju, jeigu asmuo negeba suprasti savo veiksmų ar jų valdyti, atsižvelgiant į šio instituto (CPK 509 str.) tikslus negali būti taikomos. Remiantis CK, turėtų būti taikomas CK 2.10 straipsnis, bet jis ypač riboja asmens teises, todėl šiuo atveju geriau taikyti CK 3.279 straipsnį ir CPK 509 straipsnį, nors nei praktikoje, nei teorijoje šis institutas nėra naudojamas, jei asmuo turi psichikos ar elgesio sutrikimą. Tai gali būti grindžiama CPK 506 straipsniu, kai kyla pagrįstų abejonų, jog asmuo negali suprasti savo veiksmų, teismas *ex officio* skiria asmeniui advokatą (CPK 506 str. 4 d.).

Tokio instituto tikslo pakeitimas ir subjektų, galinčių kreiptis dėl asmens rūpintojo, skyrimas leistų sumažinti valstybės kišimąsi į asmens privatų gyvenimą, atitiktų Konvenciją. Tuo tarpu asmens neveiksnumo tam tikroje srityje institutas (CK 2.10 str.) liktų skirtas tiems atvejams, kai asmuo aiškiai negali išreikšti savo valios (pvz., yra komos būsenos). Tačiau ir šios srities ribojimai turėtų būti išskirstyti pagal sritis. Pavyzdžiui, ar yra prasmės riboti asmens teisę balsuoti, jei jis yra komos

¹¹ Jungtinių Tautų Organizacijos Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro rekomendacijos žmogaus teisių stebėtojams, Profesinių mokymų serija Nr. 17, 2010.

¹² Yra reglamentuotas tik projektinis paslaugos teikimas: „Pagalbos priimant kasdienes sprendimus paslaugų teikimo aprašas“. Nors ir galimas įtraukimas į socialines paslaugas, tačiau savaime pats aprašas yra nepakankamas, nes nėra atsižvelgta į daug svarbių aspektų, pvz.: pagalbininko teisinis statusas, pagalbininko atsakomybė; paslaugos gavėjų ratas ir kt. „Pagalbos priimant kasdienes sprendimus paslaugų teikimo aprašas“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://pertvarka.lt/aprasai/> [žiūrėta 2023 m. liepos 3 d.]. Su šiomis problemomis susiduria Kauno „Arkos“ bendruomenė.

būsenos ir objektyviai nesugebės balsuoti? Neveiksnimo tam tikroje srityje institutas tokiu atveju liktų *ultima ratio* priemonė.

Apibendrinant teigtina, jog CK 3.279 straipsnio 2 dalyje ir CPK 509 straipsnio 1 dalyje nurodytas subjektų ratas yra per didelis remiantis JTNTK. Tuo tarpu remiantis EŽTK ir EŽTT praktika toks subjektų ratas yra tinkamas. Siekiant ieškoti daugiau sankirtos taškų tarp EŽTK, JTNTK ir Lietuvos teismų praktikos, vertėtų daugiau dėmesio skirti ligos ir neįgalumo sąvokoms atskirti bei galimų teisinių alternatyvų paieškai (įgaliojimas, pagalba priimanč sprendimus ir kt.), kiekvieną kartą nagrinėjant bylą.

1.2. CPK 509 str. rūpintojo pareigų problemiški aspektai

CK 3.279 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad: „rūpintojas gali būti paskirtas tik tuo atveju, kai yra rašytinis jo sutikimas. Veiksnius asmuo ir rūpintojas sudaro pavedimo arba turto perdavimo valdyti patikėjimo teise sutartį, kurioje nustatomos rūpintojo teisės ir pareigos, susijusios su veiksnus asmens turto valdymu, naudojimu ir disponavimu juo“. Tuo tarpu CPK 509 straipsnio 9 dalyje nurodoma: „Paskirtam rūpintojui teismas išaiškina jo teises ir pareigas“. Globėjo ir rūpintojo teisės yra apibrėžtos CK XVII skyriuje. Tačiau koks šių normų santykis su CK 3.279 straipsnio 3 dalyje įvardytomis sutartimis? Šiuo aspektu teismų praktikoje iškilo neaiškumas, ką reikia daryti tokiu atveju.

Byloje Nr. e2S-627-280-2022 P. kreipėsi į Utenos apylinkės teismo Visagino rūmus su prašymu skirti rūpintoją. Teismas skyrė 10 dienų terminą trūkumams pašalinti, įpareigojo pareiškėją sudaryti su rūpintoju pavedimo arba turto perdavimo valdyti patikėjimo teise sutartį. Sutartis buvo sudaryta, tačiau teismas paliko pareiškimą nenagrinėtą, motyvuodamas, jog nekilnojamojo daikto patikėjimo sutartis turi būti notarinės formos kaip nurodoma CK 6.960 straipsnio 2 dalyje. A. P. kreipėsi atskiruju skundu į Lietuvos apeliacinį teismą, jame prašė panaikinti pirmosios instancijos teismo nutartį ir išspręsti klausimą iš esmės, motyvavo savo prašymą tuo, jog nei CK, nei CPK atskirai nenurodyta pareigos, kad tokia sutartis turi būti pridėta prie pareiškimo dėl rūpybos nustatymo. Teismas pritarė apelianto argumentams ir nurodė, kad įpareigojimas sudaryti turto patikėjimo valdyti sutartį yra per teklinis reikalavimas.

Teismo nutartis buvo argumentuota iš esmės tuo, jog nustatydamas veiksnus asmens rūpintoją teismas taiko CPK 506 straipsnio 2 dalies 1, 2 ir 3 punktus (kaip nurodyta CPK 509 str. 3 d.). Taip pat atliekamas rūpintojo tinkamumo patikrinimas: teistumas ir administraciniai nusižengimai (CPK 509 str. 5 d.), išaiškinamos asmens teisės ir pareigos (CPK 509 str. 9 d.). Teismas turi galimybę išreikalauti duomenis apie asmenį, kurį norima paskirti rūpintoju. Pirmosios instancijos teismo nutartį vadovautis CK 3.279 straipsnio 3 dalimi laikė neturinčia pakankamo pagrindo. Tik išnagrinėjęs bylą teismas gali „... išaiškinti, be kita ko, kad rūpintojas rūpintinio turtinius reikalus tvarko, įgyvendina jo turtines teises pagal tarp rūpintojo ir rūpintinio sudarytą pavedimo arba turto patikėjimo sutartį (CK 3.279 str. 3 d.)“ (Panevėžio apygardos teismo 2022 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje).

CPK 509 straipsnio 9 dalyje nurodyta, kad teismas išaiškina rūpintojui jo teises ir pareigas. Jeigu pagal CK 3.279 straipsnio 3 dalį sudaryta sutartis, asmenys savo teises ir pareigas žino bei yra dėl jų susitarę (CK 6.156 str. 1 d.). Keltinas klausimas, kokioje proceso stadijoje turi būti sudaroma tokia sutartis? Ar tai gali būti atlikta ir pasibaigus teisminiam procesui? CK 6.156 straipsnio 2 dalyje numatyti atvejai, jog pareiga sudaryti sutartį gali būti nurodyta įstatymu, ką ir įpareigojama padaryti remiantis CK 3.279 straipsnio 3 dalimi. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dar 2017 m. nurodė, jog tam tikrais atvejais tokios sutarties net nereikia: „... rūpintoją ir rūpintinį siejantys tarpusavio šeiminiai santykiai nereikalauja rašytinės pavedimo sutarties, kaip nustatyta CK 3.279 straipsnyje, nes jų tarpusavio teisės ir pareigos, t. y. vidiniai atstovavimo santykiai, yra apibrėžti šeimos teisės normų“ (Lietuvos Aukščiau-

siojo Teismo 2017 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K3-242-687/2017). Todėl nėra aišku, kokias teises ir pareigas skiriant rūpintoją teismas turi pareigą išaiškinti.

CK 3.279 straipsnio 5 dalyje nurodyta, jog numatytais atvejais taikomas CK 3.244 straipsnis tiek, kiek tai neprieštarauja rūpintojo ir veiksnus asmens sudarytai sutarčiai. Reikia pažymėti, kad LAT savo nutartyje civilinėje byloje Nr. e3K-3-89-915/2019 (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-89-915/2019) nepritaikė CK 3.244 straipsnio 3 dalies ir 4 dalies taip argumentuodamas: „Sistemiškai aiškinant CK 3.279 ir 3.244 straipsniuose nustatytą teisinį reglamentavimą, atsižvelgiant į veiksnus asmens, kuriam nustatyta rūpyba, teisinį statusą, darytina išvada, kad CK 3.244 straipsnyje nustatyti sandorių sudarymo ribojimai taikomi tik tose srityse, kurios patenka į CK 3.279 straipsnio 3 dalyje reglamentuotų sutarčių sritį. Jei veiksnus fizinis asmuo nėra pavedęs rūpintojui įgyvendinti konkrečių jo turtinių teisių ir pareigų, tose srityse veiksnus fizinis asmuo savo teises ir pareigas įgyvendina savarankiškai, todėl CK 3.244 straipsnyje nustatyti ribojimai netaikomi, tarp jų netaikomas ir įpareigojimas tokiems sandoriams sudaryti gauti teismo leidimą (CK 3.244 straipsnio 2 dalis) bei draudimas sudaryti sandorį su rūpintiniu ar jo artimaisiais giminaičiais (CK 3.244 straipsnio 4 dalis)“. Teismas savo sprendimą argumentavo taip: „Taigi veiksnus fizinis asmuo, kuriam nustatyta rūpyba, išsaugo neapribotą savo veiksnumą ir gali savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas (CK 2.5 straipsnio 1 dalis), tačiau kartu sutartimi gali pavesti rūpintojui įgyvendinti konkrečias turtines teises ir pareigas, kurių dėl sveikatos būklės negali įgyvendinti savarankiškai. Tuos veiksmus, kuriems atlikti nebuvo sudaryta veiksnus asmens ir rūpintojos pavedimo ar turto perdavimo valdyti patikėjimo teise sutartis, ir sveikatos būklei leidžiant, veiksnus asmuo gali atlikti ir pats“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 15 d. nutartis civilinėje byloje).

Tačiau tokiu atveju kyla klausimas, ar nėra suteikiama galimybė rūpintojui piktnaudžiauti? Pavyzdžiui, jeigu asmuo dėl ligos negali įgyvendinti savo teisių ir pareigų. Pablogėjus rūpintinio sveikatai ir jam negalint suvokti savo veiksmų ar jų valdyti, gali būti pasinaudota susiklosčiusia situacija ir sudaromi sandoriai, kurie iš esmės savo turiniu neprieštarauja rūpintinio interesams (CK 3.244 str. 1 d.), tačiau negali būti sudaromi, nes asmuo nesupranta jų turinio.

Štai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byloje Nr. e3K-89-915/2019 (2025-03-21 d. ši byla cituota 112 kartų), ieškovas A. S. ginčijo dovanojimo sutartį, rentos sutartį bei dalį paveldėjimo. Kauno miesto apylinkės teismo 2010 m. birželio 22 d. nutartimi A. S. (jos pačios prašymu, dėl amžiaus ir prastos sveikatos negalint savimi pasirūpinti ir spręsti buitinius reikalus bei pačiai dalyvaujant teismo posėdyje), vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso CPK 509 straipsnio nuostatomis, nustatyta rūpyba, A. S. sutikimu rūpintoja paskirta atsakovė H. V., su kuria A. S. gyveno ir kuri tvarkė visus jos finansinius reikalus. Ginčytini sandoriai buvo sudaryti po rūpybos nustatymo su rūpintoja H. V. ir jos artimaisiais. Ieškovas argumentavo tuo, kad turi būti įvertintos aplinkybės, jog ginčijami rentos ir dovanojimo sandoriai buvo sudaryti A. S. esant garbingo amžiaus ir sunkios sveikatos būklės, išimtinai tik rūpintojos H. V. ir jos vaikų naudai, o dovanojimo sutartys sudarytos prieš pat A. S. mirtį. Šie dovanojimo sandoriai, pasak ieškovo, sudaryti apgaule, siekiant sudarytus sandorius nuslėpti, tai patvirtina, kad atsakovė H. V. ir jos vaikai ne tik kad negynė A. S. interesų, tačiau atsakovė, piktnaudžiaudama savo kaip rūpintojos padėtimi, neteisėtai pasisavino A. S. priklausancias lėšas – 91 690 Eur.

Kasacinis teismas nurodė, kad tuos veiksmus, kuriems atlikti nebuvo sudaryta veiksnus asmens ir rūpintojo pavedimo ar turto perdavimo valdyti patikėjimo teise sutartis, ir sveikatos būklei leidžiant, veiksnus asmuo gali atlikti pats. Anot teismo, jei veiksnus asmuo fizinis asmuo nėra pavedęs rūpintojui įgyvendinti konkrečių jo turtinių teisių ir pareigų, tose srityse veiksnus fizinis asmuo savo teises ir pareigas įgyvendina savarankiškai, todėl CK 3.244 straipsnyje nustatyti ribojimai netaikomi, tarp jų

netaikomas ir įpareigojimas tokiems sandoriams sudaryti gauti teismo leidimą (CK 3.244 str. 2 d.) bei draudimas sudaryti sandorį su rūpintoju ar jo artimaisiais giminaičiais (CK 3.244 str. 4 d.).

Atkreiptinas dėmesys, jog šiam institutui nėra vykdoma peržiūra kaip neveiksnus tam tikroje srityje asmens atveju (CK 2.10¹ str.). Bet koku atveju atliekant tokį peržiūrėjimą dėmesio yra skiriama ne teisiniais sandoriams sudaryti, o asmens gebėjimui priimti sprendimus. Šiuo atveju, atsižvelgiant į minėtą nutartį, sudaromos galimybės rūpintojui piktnaudžiauti. Tarkime, asmuo po rūpybos paskyrimo susserga demencija. Arba rūpyba skiriama asmeniui, kuriam nustatytas nuolatinės slaugos poreikis.

Palyginkime su Vokietijos Federacijos civiliniu kodeksu (*Bürgerliches Gesetzbuch*, 2002). Jo 1821 straipsnyje pabrėžiama, kad globėjas padeda globotiniui teisėtai tvarkyti jo reikalus (1821 str. 1 d.) bei globėjas rūpinasi globojamo asmens reikalais taip, kad šis pagal savo galimybes galėtų tvarkyti savo gyvenimą pagal savo norus. Tuo tikslu globėjas išsiaiškina globojamo asmens pageidavimus (1821 str. 1 d.). Ir tik nurodytais atvejais globėjas nevykdo globotinio valios: kai globojamajam asmeniui ar jo turtui dėl to kiltų didelis pavojus, o globojamas asmuo dėl savo ligos ar negalios negali suvokti šio pavojaus arba negali elgtis pagal šią įžvalgą (1821 str. 3 d. 1 p.); negali išsiaiškinti globotinio valios ar jos neįmanoma įvykdyti (1821 str. 3 d. 2 p.).

Lietuvoje, jei asmeniui yra atstovaujama, pvz., sudaromas įgaliojimas (CK 2.137 str.), kelias piktnaudžiauti užkertamas draudžiant sudaryti atstovui sandorius su pačiu savimi, savo sutuoktiniu, tėvais, vaikais ir kitais artimais giminaičiais (CK 2.134 str. 1 d.). Net jeigu asmeniui ne atstovaujama įprastine forma, o nustatomas kito asmens turto administravimas (CK 4.236 str.), administratoriui draudžiama panaudoti savo funkcijas asmeniniams interesams (CK 4.243 str. 1 d.) bei administratorius neturi teisės administruojamo turto įsigyti nuosavybėn, išskyrus atvejus, kai tai leidžia naudos gavėjas ar teismas arba kai administratorius turtą paveldi (CK 4.243 str. 4 d.). Taip pat turto administratorius turi informuoti, kad jis veikia kaip administratorius (CK 4.237 str. 2 d.). Tokie saugikliai leidžia apsaugoti asmenį nuo atstovo ar turto administratoriaus veikimo *ultra vires*. Šiuo atveju teismų doktrina sudaro galimybes asmeniui piktnaudžiauti. Vienintelis būdas nuginti asmens sudarytus sandorius yra pagal CK 1.89 straipsnį, tačiau ir čia gali būti susidurta su probleminiais aspektais. Jau minėtos bylos Nr. e3K-389-915/2019 (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 15 d. nutartis civilinėje byloje) rūpintoja gyveno kartu su rūpintine, todėl asmenims, ginčijantiems sudarytus sandorius, bus faktiškai neįmanoma įrodyti, jog asmuo negalėjo suvokti savo veiksmų ar jų valdyti.

Atkreiptinas dėmesys, kad rūpintinė (jos pačios prašymu) nedalyvavo teismo posėdyje dėl rūpintojos paskyrimo. CPK 509 straipsnis nukreipia į CPK 506 straipsnio 2 dalies 1, 2, 3 dalis. Teismui pakanka nurodyti, dėl kokių priežasčių yra reikalingas globėjas (CPK 506 str. 2 d. 1 p.). CPK 506 straipsnio 2 dalies 1 punkte nenurodoma, kuo konkrečiai reikia pagrįsti rūpintojo būtinybę. Tačiau atsižvelgiant į tai, jog šis institutas dažniausiai yra reikalingas asmenims, kurie dėl senatvės ar su ja susijusių ligų negali įgyvendinti savo teisių ir pareigų, rūpyba nustatoma atsižvelgiant į jo sveikatos sutrikimą. Vadinasi, galima situacija, kai asmeniui rūpyba nustatoma jam nė karto nedalyvavus teismo posėdyje. Byloje Nr. 2S-412-524/2022 (Klaipėdos apygardos teismo 2019 m. balandžio 21 d. nutartis civilinėje byloje) buvo keliamas klausimas dėl asmens kreipimosi skirti jam rūpintoją prašymo tikrumo.

CK 3.244 straipsnis apima tik teises situacijas, susijusias su asmens turto administravimu. Kitas svarbus aspektas nurodomas CK 3.279 straipsnio 4 dalyje – rūpyba panaikinama teismo nutartimi pagal veiksnus asmens pareikšimą. Vadinasi, kai rūpinamasis pats nesikreipia dėl rūpybos panaikinimo, negali kreiptis ir prokuroras ar globos / rūpybos institucija, rūpintojas. CK komentare nurodoma, jog rūpyba panaikinama teismo sprendimu (Mizaras *et al.*, 2002, p. 520). Galimybę panaikinti tokią teismo nutartį turi turėti tie patys subjektai, kurie turi teisę kreiptis dėl rūpintojo skyrimo, taip siekiama užkirsti kelią

galimam piktnaudžiavimui. Jeigu būtų vadovaujamasi CK 3.279 straipsnio 3 dalimi ir būtų sudaryta sutartis, kurioje nurodyta, jog rūpintojas gali nutraukti sutartį, ar teismas priimtų tokį pareiškimą?

Apibendrinant teiginius dėl CK 3.279 straipsnio ir CPK 509 straipsnio nesuderinamumo tenka konstatuoti, kad galimai yra sudaromos galimybės rūpintojui vykdant savo pareigas piktnaudžiauti jam suteiktomis teisėmis.

Išvados

1. CK 3.279 straipsnio 2 dalyje ir CPK 509 straipsnio 1 dalyje nurodytas subjektų ratas yra per didelis remiantis JTNTK. Tuo tarpu remiantis EŽTK ir EŽTT praktika, toks subjektų ratas yra tinkamas. Siekiant ieškoti daugiau sankirtos taškų tarp EŽTK, JTNTK ir Lietuvos teismų praktikos, vertėtų daugiau dėmesio skirti ligos ir neįgalumo sąvokoms atskirti bei galimų teisinių alternatyvų paieškai (įgaliojimas, pagalba priimant sprendimus ir kt.), kiekvieną kartą nagrinėjant bylą.
2. CPK 509 straipsnio tikslas yra siekis padėti įgyvendinti teises ir pareigas asmenims, kurie dėl sveikatos sutrikimų negali to padaryti savarankiškai. Darytina prielaida, kad CPK 509 straipsnis pagal Lietuvos teismų praktiką dažniausiai taikomas siekiant padėti įgyvendinti savo teises senyvo amžiaus asmenims, kurie dėl senatvės ir su ja susijusių ligų negali to padaryti savarankiškai. Tačiau teismų praktikoje šis straipsnis naudojamas ne teisiniais tikslais, t. y. teisėms ir pareigoms įgyvendinti, o socialinėms problemos spręsti, kurios gali būti išsprendžiamos socialinių paslaugų teikimu.
3. Siekiant įgyvendinti Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvenciją, Lietuvos civilinio proceso kodeksą būtų galima papildyti šiais principais: 1) asmens veiksnio ribojimo bylas turėtų nagrinėti teisėjai, kurie specializuojasi šioje srityje; 2) globėjas neskiriamas, jei nėra išnaudotos kitos pagalbos (tiek teisinės, tiek socialinės) formos. Kreiptis galima, jei šios pagalbos formos buvo neveiksmingos arba dėl itin sunkios asmens būklės neįmanoma jų pritaikyti; 3) globėjas / rūpintojas nėra skiriamas, jei nėra būtina; 4) globėjas / rūpintojas neskiriamas prieš asmens, kurio a veiksnys ribojamas, valią, nebent asmuo šios valios negali savarankiškai išreikšti.
4. Dėl CK 3.279 straipsnio ir CPK 509 straipsnio nesuderinamumo tenka konstatuoti, kad galimai yra sudaromos galimybės rūpintojui vykdant savo pareigas piktnaudžiauti jam suteiktomis teisėmis.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

Tarptautiniai teisės aktai

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.
Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvusis protokolai. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 71-3561.
Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.
Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.
Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2006-02-11, Nr. 17-589.
Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-93. „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006-04-20, Nr. 43-1570.
Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. vasario 20 d. įsakymas Nr. A1-46 „Dėl Socialinės globos normų aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2007-02-24, Nr. 24-931.
Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. lapkričio 23 d. įsakymas Nr. A1-657 „Dėl Asmeninio asistento paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2018-11-23, Nr. 18965.

Specialioji literatūra

- Konferencija „Conference of States Parties to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities“, įvykusi 2023 m. birželio 13–15 d. Niujorke, JAV.
- Laužikas, E., Mikelėnas, V., Nekrošius, V. (2005). *Civilinio proceso teisė*. II tomas. Vilnius: Justitia.
- Mikelėnas, V. et al. (2002). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia.
- Mizaras, V. et al. (2002). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia.
- Šimelienė, A. (2015). Pagalba priimant sprendimus: išankstinis nurodymas. *Notariatas*, 20, p. 36–49.
- Šumskienė, E., Gevorgianienė, V., Mataitytė-Diržienė, J., Gudavičius, A. (2022). Tyrimo „Veiksnumo apribojimo alternatyvų modelis bei jo įgyvendinimui reikalingo veiksmų plano parengimas“ ataskaita.

Teismų praktika

Tarptautinių teismų praktika

- Matter prieš Slovakiją* [EŽTT], Nr. 31534/96 [1998-05-20]. ECLI:CE:ECHR:1998:0520REP003153496.
- X ir Y prieš Kroatiją* [EŽTT], Nr. 5193/09 [2011-11-03]. ECLI:CE:ECHR:2011:1103JUD000519309
- D. D. prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 13469/06 [2012-02-14]. ECLI:CE:ECHR:2012:0214JUD001346906.
- V. I. prieš Moldovą* [EŽTT], Nr. 38963/18 [2024-03-26]. ECLI:CE:ECHR:2024:0326JUD003896318

Lietuvos Respublikos teismų praktika

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K3-370/2008.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3242-687/2017.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr.e3K3-89-915/2019.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr.e3K-3-89-915/2019.

Kitų instancijų teismų sprendimai

- Klaipėdos apygardos teismo 2019 m. balandžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S412-524/2022.
- Klaipėdos apygardos teismo 2019 m. rugpjūčio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S1163-796/2019.
- Vilniaus apygardos teismo 2022 m. rugpjūčio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S2107-779/2022.
- Panevėžio apygardos teismo 2022 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S627-280-2022.
- Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2019 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2YT-7084-650-2021.
- Šiaulių apylinkės teismo Raseinių rūmų 2023 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2YT-5135-476/2023.
- Šiaulių apylinkės teismo Kelmės rūmų 2023 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2YT-4226-322/2023.

Elektroniniai šaltiniai

- Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos Lietuvai, 2016 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.ndt.lt/jungtiniu-tautu-neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijoslietuvi/> [žiūrėta 2023 m. liepos 3 d.].
- Kanados Britų Kolumbijos suaugusiųjų globos įstatymas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/96006_01#sectio n47 [žiūrėta 2023 m. liepos 2 d.].
- Pagalbos priimant kasdienius sprendimus paslaugų teikimo aprašas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://pertvarka.lt/aprasai/> [žiūrėta 2023 m. liepos 3 d.].
- Vokietijos parlamento Aukštųjų rūmų pranešimas spaudai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [https://www.bundesrat.de/DE/plenum/bundesratkompakt/21/1002/05.html?view=main\[Drucken\]&nn=5492626](https://www.bundesrat.de/DE/plenum/bundesratkompakt/21/1002/05.html?view=main[Drucken]&nn=5492626) [žiūrėta 2023 m. birželio 28 d.].
- Vokietijos Federacijos civilinis kodeksas (*Bürgerliches Gesetzbuch*) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.gesetze-iminternet.de/bgb/index.html#BJNR001950896BJNE178704360> [žiūrėta 2023 m. liepos 2 d.].

Kita

- Committee on the Rights of Persons with Disabilities. List of issues in relation to the initial report of Canada, 2017.
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Committee on the Rights of Persons with Disabilities Eleventh session 31 March–11 April 2014 General comment No. 1 (2014). Article 12: Equal recognition before the law.
- Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių komiteto Bendrasis komentaras Nr. 1, 2014.

Jungtinių Tautų Organizacijos Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro rekomendacijos žmogaus teisių stebėtojams (2010). *Profesinių mokymų serija*, Nr. 17.

Neveiksnių asmenų peržiūrėjimo komisijos ataskaita, 2020.

Seimo kontrolierių 2019 m. gruodžio 23 d. raštas Lietuvos Respublikos Vyriausybei, Nr. NŽTI-2018/1-1/3D-3154.

Kornelija Krutulytė yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto doktorantė. Pagrindinės jos mokslinių interesų sritys – tarptautinė teisė, asmenų su negalia teisės.

Kornelija Krutulytė is a PhD student at Vilnius University, Faculty of Law. Her main research interests are international law and disability law.

Dr. Rasa Genienė yra Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos ir socialinio darbo instituto asistentė. Pagrindinės jos mokslinių interesų sritys – žmonių su negalia globos deinstitutionalizacija, žmonių su negalia socialinė įtrauktis, socialinės paslaugos, žmonių su negalia teisinis veiksnumas.

Dr. Rasa Genienė is an Assistant Lecturer of Sociology and Social Work at the Faculty of Philosophy, Vilnius University. Her main research interests are deinstitutionalisation of care for people with disabilities, social inclusion of people with disabilities, social services, and legal capacity of people with disabilities.